

СТРУКТУРА ДЕФІНІЦІЙ НАЗВ ОВОЧІВ У ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто структуру дефініцій лексем, що належать до тематичної групи «овочі», у тлумачних словниках сучасної англійської мови. Проаналізовано особливості лексикографічного опису цих лексем у словникових статтях, що містять лише вербальний опис, та в тих статтях, що додають до вербального опису невербальний матеріал у вигляді зображення. Показано, що лексеми тематичної групи «овочі» мають яскраво виражений емпіричний компонент значення, який включає найхарактерніші особливості предмета, що сприймаються органами чуттів і важко піддаються вербалізації. Наявність емпіричного компоненту в першу чергу прослідковується у дефініціях слів із семантикою кольору, форми та розміру. Аналіз структури дефініцій відібраних об'єктів показав, що лексикографи використовують різноманітні засоби для фіксації емпіричного компонента значення слів: вербальні визначення, посилення на враження від інших референтів, а також супроводжують опис ілюстраціями. Саме поєднання вербального та невербального (наочного) компонентів створює конкретні уявлення про об'єкт та розкриває точну смислову структуру слова, його семантичні ознаки та семантичні відтінки.

Ключові слова: тлумачний словник, дефініція, лексичне значення, емпіричний компонент, невербальний компонент.

Постановка наукової проблеми та її значення. Доробок наукової лексикографії налічує тисячі словників різноманітних видів та призначення, а також численні наукові праці, у яких обґрунтовуються принципи та критерії відбору та подання лексикографічного матеріалу. Проте все ще залишаються відкритими для дослідження питання теоретичних засад створення словників, загальних принципів розробки словникової статті та ієрархії представлених значень відповідно до їхньої функціональної цінності. Саме словникове тлумачення має розкривати значення слів шляхом фіксування найістотніших властивостей, ознак та відносин і формувати у читача відповідні уявлення про предмети. Лексикографічний опис слова будується на основі виокремлення мінімальних семантичних компонентів, які дозволяють ідентифікувати предмет, включити слово до групи споріднених за змістом одиниць та чітко визначити відмінності між

ними. Проте в словниках далеко не завжди спостерігається уніфікованість підходу навіть при описі груп семантично близьких лексичних одиниць, де доцільно й раціонально було б будувати опис на однотипних засадах.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Російський мовознавець Д. І. Арбатський пояснює ефективне тлумачення єдністю об'єктивного та суб'єктивного аспектів, матеріальної та ідеальної сторони значення. Об'єктивний аспект значення слова складають співвіднесені зі словом ознаки предметів та явищ дійсності. Суб'єктивний, ідеальний аспект – це відображення у слові суб'єктивно-оцінних, емотивних та експресивних компонентів змісту. До лексичного значення слова включається лише та інформація, яка увійшла до сфери регулярного вжитку і соціально там закріпилася. Такий підхід допомагає уникнути суб'єктивізму та однобокості в розкритті значення слова, виявити як номінативну (предметну), так і змістовну функцію слова [1, с. 12].

Для ефективного представлення інформації у словнику використовується лексикографічна параметризація. Поняття та практика лексикографічної параметризації словникових одиниць добре узгоджується із запровадженням Ю. Д. Апресяном поняттям системної лексикографії [2, с. 55]. Головним її принципом є опис кожної лексеми як елемента певного лексикографічного типу, зі спільними рисами, що повторюються у низці різних лексичних одиниць, та узгоджене стандартизоване представлення лексем у словнику. Тому в рамках системного опису мови тривало уточнення та поглиблення поняття тлумачення лексичних одиниць.

Єжи Бартмінський пропонує при створенні моделі когнітивної дефініції спиратися на суб'єктивну реконструкцію (зорієнтованість на людину як члена комунікативної спільноти). Усе розмаїття концептуальних ознак, які підлягають розгляду, Бартмінський радить піддавати операціям спрощення й селекції з огляду на окреслені аспекти аналізованого об'єкта. З набору базових рис користувач вибирає ті, з яких творить конвенційні конфігурації (варіанти уявлення про предмет, виведені з семантичної бази, а не самостійні уявлення, самостійні одиниці) [5, с. 270].

Розглядаючи будову словникової статті, Й. А. Стернін [3, с. 94] піднімає питання логічного й описового редукаціонізму – явища викремлення обмеженого набору мінімальних семантичних компонентів, за допомогою яких можливо ідентифікувати предмет та відобра-

зити його сутність у такому стислому за обсягом тексті як словникова стаття. Такий підхід до лексикографічного представлення значення слова виявляється доволі суб'єктивним, оскільки виходить із штучного виокремлення ознак предметів, що описуються, які, на думку лексикографів, є найсуттєвішими для розуміння значення слова користувачами словникової продукції.

Наявність у структурі лексичного значення певного класу лексики (зокрема конкретної іменної) емпіричного компонента викликає складності представлення такої лексики в тлумачних словниках. Емпіричний компонент як невід'ємна частина лексичного значення даних слів містить найбільш характерні зовнішні чуттєві особливості предмета. До прошарку лексики із яскраво вираженим емпіричним компонентом відносяться номінації таких натуроб'єктів як овочів, які мають певний ареал поширення й, відповідно, різну міру залучення у практику людського життя, що не дозволяє лексикографам із певністю обрати більш чи менш стабільний набір параметрів тлумачення.

Мета і завдання статті. Виходячи з окреслених вище актуальних проблем і спираючись на сучасні лінгвістичні дослідження, можна сформулювати мету даної статті: проаналізувати дефініції назв овочів у тлумачних словниках англійської мови та виявити специфіку лексикографічного опису цих лексем у різних словниках, зокрема висвітлення емпіричного компоненту їх лексичного значення. Завдання нашого дослідження – встановити, як чуттєво-наочні образи, що є компонентами змісту слова, можуть бути виражені засобами мови та яким чином здійснюється їх передача у словниковій статті.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою всебічного аналізу структури лексичного значення слів із сильним емпіричним компонентом та шляхів ефективного представлення даного типу лексики у лексикографічних джерелах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз словникових дефініцій, поданих у тлумачних словниках, які часто містять вербальний опис емпіричного компонента, на думку Й. А. Стерніна, є непрямим шляхом дослідження емпіричного компонента значення слова є [4, с. 132]. Аналіз дефініцій показує, що для фіксації емпіричного компонента значення слів до вербального визначення лексикографи часто додають посилення на враження від інших референтів чи ілюстративні дефініції – супровід знака малюнком або схемою його референта, що формує

емпіричний компонент значення. Поєднання вербального та наочного компонентів у дефініціях допомагають створити найбільш ефективні тлумачення значень, одночасно створюючи конкретні уявлення про предмет та розкриваючи точну смислову структуру слова із його семантичними ознаками та значеннєвими відтінками, що синтезуються у реальному змісті слова [1, с. 36].

Об'єктом розгляду в нашій роботі стала структура дефініцій назв овочів у тлумачних словниках англійської мови та їх наповненість, тобто наявність достатньої кількості мінімальних ознак, які дозволяють якомога точніше ідентифікувати означуваний об'єкт. Ми порівняли вербальний опис назв овочів у словниках, що додають ілюстративний супровід до поданого визначення чи обходяться без невербального компонента; розглянули співвідношення обов'язкових та факультативних компонентів у складі словникових дефініцій назв овочів та емпіричний компонент як чинник, який сприяє кращій ідентифікації означуваного об'єкта.

Матеріал дослідження, а саме лексеми, що входять до лексико-семантичної групи «овочі», було отримано методом суцільної вибірки із трьох тлумачних словників: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A. S. Hornby, V1, V2 (далі OD1, OD2), Longman Dictionary of Contemporary English (далі LD) та New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language (далі NW), загальною кількістю 68 одиниць. Відзначимо, що поряд із вербальною інформацією (описовим представленням об'єкту), невербальну інформацію у вигляді ілюстрацій подано у двох словниках: LD (18 одиниць) та OD1,2 (21 одиниця).

Аналіз відібраного лексикографічного матеріалу показав, що у словникових статтях, які описують об'єкти тематичної групи «овочі», емпіричний компонент лексичного значення є основним елементом дефініції й виражається у таких характеристиках денотатів, як переважно зорове сприйняття (колір та його інтенсивність (*dark, light, pale; green, white, orange, brown, red, yellow, etc.*) – 38 одиниць, форма (*long, round, flat, egg-shaped, pointed*) – 25 одиниць, розмір (*large, small*) – 15 одиниць, товщина плоду (*slender, fat, swollen, thin, thick*) – 12 одиниць) та тактильне сприйняття (*firm, smooth, soft, fleshy*) – 10 одиниць.

Розглянемо одиниці тематичної групи «овочі», починаючи із узагальнених визначень, які знаходимо у використаних лексикографічних джерелах:

Vegetable – plant, esp. of the sort used for food, e.g. potatoes, cabbages, beans, onions, carrots, etc. [OD2, с. 447]; – *plant that is eaten raw or cooked, such as a cabbage, a carrot, or peas* [LD, с. 1831]; – *a plant (as distinguished from an animal or mineral), esp. an edible plant or an edible part of a plant (e. g. cabbage, lettuce, bean, potato etc.)* [NW, с. 1090] «овоч – рослина, особливо та, що вживається в їжу, напр. картопля, капуста, боби, цибуля, морква, тощо; – рослина, яку можна їсти сиророю чи приготованою, така як капуста, картопля, горох; – рослина (на відміну від тварини чи мінералу), особливо їстівна рослина чи її частина (напр. капуста, салат-латук, боби, картопля тощо)».

Головною ознакою предметів, що належать до групи «овочі», у всіх трьох словниках виступає можливість їх споживання у їжу (*edible*), яка проходить як ключова й у переважній більшості дефініцій окремо взятих представників цієї групи.

Вербальний опис об'єктів тематичної групи «овочі», що супроводжується невербальним у вигляді ілюстрацій, включає наступні: *asparagus, aubergine or eggplant, broccoli, cabbage, carrots, cauliflower, corn on the cob, cucumber, garlic, green beans, leeks, mushroom, onion, peas, pepper, potatoes, pumpkin, tomatoes* [LD, с. 1831] «спаржа, баклажан, броколі, капуста, морква, цвітна капуста, качан кукурудзи, огірок, часник, зелені боби, цибуля-порей, гриб, цибуля, горох, перець, картопля, гарбуз, помідори» – 18 одиниць; та *globe artichoke, aubergine or eggplant, broad beans, Brussels sprouts, cabbage, carrots, cassava, cauliflower, chicory (leaf, root), courgette or zucchini, cucumber, leek, lettuce, marrow, onion, paprika, peas (pod), plantain, potato, tomato, yam* [OD2, с. 448] «артишок, баклажан, боби, Брюсельська капуста, капуста, морква, маніока, цвітна капуста, цикорій (листок, корінь), цукіні, огірок, цибуля-порей, салат-латук, кабачок, цибуля, паприка, горох (стручок), овочевий банан, картопля, помідор, батат» – 21 одиниця. Спільно представленими в обох словниках є 12 одиниць, такі як баклажан, капуста, морква, цвітна капуста, огірок, боби (хоча й різні види), цибуля-порей, цибуля, перець (паприка), горох, картопля та помідор. Поряд із дефініціями до кожного окремого представника цієї тематичної групи подано посилання на їх зображення, що супроводжує словникову статтю *vegetables*.

Оскільки саме визначення «овоч» передбачає щось їстівне (рослину загалом, її частину чи плід), то помічаємо, що у дефініціях овочів, навіть у словниках, що включають невербальну інформацію

(ілюстрації), часто подається опис самої рослини із зазначенням її їстівної частини, а також спосіб споживання (*used in salads, usually eaten with meat / raw, etc.*) Наприклад, визначення огірка: *cucumber – (creeping plant with) long, green, skinned fleshy fruit, usually sliced and eaten in salads, or made into pickle* [OD1, с. 209] «рослина, що плететься, із довгим, зеленим, м'ясистим плодом зі шкіркою, який зазвичай ріжеться скибочками на салат чи маринується». Як бачимо, у даному визначенні експлікуються такі характерні ознаки цього овочу, як «розмір», «колір», «тактильне сприйняття», «наявність плоду» та «спосіб споживання людиною», з яких безпосередньо для органів чуттів доступні перші три.

Загальний аналіз дефініцій об'єктів, що відносяться до групи «овочі», дозволяє нам відзначити специфіку їх опису у словникових статтях. По-перше, у дефініціях овочів більше уваги надано опису саме тих частин рослини, що є придатними до споживання в їжу (*tubers, leaves, pods, root, stem, buds (sprouts), etc.* «бульба, листя, стручки, коріння, стовбур, паростки тощо»), із зазначенням місця їх росту (*under the ground/on the ground* «під землею/на землі). Наприклад, *potato – a round white vegetable with a brown, red, or pale yellow skin, that grows under the ground* [LD, с. 1277] «картопля – круглий білий овоч із коричневою, червоною чи блідо-жовтою шкіркою, що росте під землею». У цій дефініції експлікуються також суттєві для чуттєвого (а саме зорового) сприйняття ознаки, як «форма» та «колір».

По-друге, докладно подається інформація щодо способів споживання даних натуроб'єктів людиною (*eaten raw, with other food, with meat, in salads and sauces; used in cooking, pickled, roasted, etc.* «споживається сирим/з іншою їжею/в салатах та соусах, використовується у приготуванні їжі/маринується/печеться тощо). Наприклад, *lettuce – garden plant with crisp green leaves used in salads* [OD1, с. 485] «салаклатук – садова рослина із хрустким зеленим листям, що споживається в салатах» – де окрім вищезазначеного способу споживання експлікуються ознаки, релевантні до зорового (*green*) та тактильного сприйняття (*crisp*).

По-третє, самі дефініції інколи містять мовні одиниці, які потребують інтерпретації. Розглянемо для прикладу дефініцію овочу «помідор», що знаходимо у LD: *tomato – a round soft red fruit eaten raw or cooked as a vegetable* [LD, с. 1748] «помідор – круглий, м'який,

червоний плід, який можна їсти як овоч, сирым чи приготованим». У цій дефініції, як видно із англомовного тексту, одночасно використано обидва гіпероніми – *fruit* та *vegetable*. І хоча *fruit* означає в даному випадку «плід» (як і в дефініціях інших об'єктів), з першого погляду це спантеличує, оскільки той самий об'єкт класифікується ніби як фрукт і як овоч. Ознака *eaten as a vegetable* «можна їсти як овоч» також не є достатньо інформативною.

У тлумачних словниках (LD та OD1,2) разом із наданням невербального матеріалу в описах об'єктів групи «овочі» вербалізуються наступні характерні їм емпіричні ознаки: колір як плоду, так і самої рослини чи її складових та його інтенсивність (*dark, light; green, yellow, purple*) – 26 одиниць із 39, форма (*long, rounded, egg-shaped, hollow*) – 18 одиниць, товщина (*thick, thin, slender, fat*) – 9 одиниць, розмір (*small, large*) – 10 одиниць. Усі ці ознаки апелюють до зорового сприйняття даних об'єктів людиною. Сприйняття на дотик не так часто зустрічаємо у дефініціях овочів. Це (*soft, smooth, firm*) – 4 одиниці, до яких можна додати *crisp* «хрумкий». Цей прикметник позначає емпіричну ознаку, яку зустрічаємо у дефініціях капусти і яка поєднує в собі тактильне та слухове сприйняття людиною цього предмета. Смакові якості виділено у дефініціях також лише чотирьох овочів: помідор (*juicy*), перець (*sweet*), цибуля (*strong flavour*) та часник (*strong taste*). Тільки у визначенні цибулі (проте в обох словниках) зазначено такий емпіричний компонент, як «запах» (*strong smell*).

До специфічних способів опису об'єктів цієї лексичної групи у дефініціях тлумачних словників LD та OD1,2 відносимо вживання порівняльних виразів (*cabbage-like, like a large fat cucumber, branch-like stems, like a small onion, etc.* «схожий на капусту; схожий на великий, товстий огірок; голкоподібний стовбур; схожий на маленьку цибулю тощо»). У словнику NW у дефініціях таких овочів використано більш наукову термінологію (*allied to (onion), variety of cabbage/squash*), «споріднений із (цибулею), різновид (капусти/гарбуза»).

Аналіз лексикографічного матеріалу тематичної групи «овочі» у NW показав, що у дефініціях об'єктів даної групи докладніше подано інформацію про саму рослину, характерні ознаки її будови, ареал походження (що майже не зазначається у LD та OD1,2), спосіб споживання та навіть корисність для людини. Наприклад, *corn – Zea mays*,

maize, a tall annual American cereal grass having a terminal staminate tassel and lateral pistillate inflorescences covered with protecting leaves. The edible kernels are a source of oil and of corn-starch [NW, с. 217] «кукурудза (латин. *Zea mays*), маїс – висока, однорічна травяниста рослина родини злакових, що росте в Америці, має кінцевий тичинконосний пензлик та бокові маточкові суцвіття, вкриті захисним шаром листя. Їстівні ядра є джерелом олії та кукурудзяного крохмалю».

У лексикографічних описах таких тропічних овочів, як *cassava* «маніока», *yam* «батат» та *plantain* «овочевий банан» додатково зазначено використання їх у тропіках в якості основного продукту харчування (*staple/basic food*). Паприка (*paprika*) визначається в першу чергу як спеція, що виробляється із солодкого перцю (*sweet pepper*), а в дефініції подається лише опис рослини із зазначенням наявності плоду. Біб характеризують як рослину з характерними зернами, тоді як докладний опис різних видів бобів, а саме різницю між *green bean* і *broad bean* (що ми зустрічали у LD та OD), NW не подає. Кабачок (*marrow*) визначається лише як *vegetable marrow* [NW, с. 612]. Хоч дана назва вживається на позначення цього овочу в британському варіанті англійської мови, на нашу думку, словникова стаття має містити принаймні посилання на американський варіант назви рослини (*squash*).

Загалом, у NW серед 29 проаналізованих дефініцій овочів знаходимо вербалізатори емпіричного компоненту значення даних фітонімів у 21 одиниці, з яких більшість експлікує зорове сприйняття (форму, товщину плоду, колір), рідше смакове чи тактильне, та єдиний випадок сприйняття на нюх знайдено у дефініції часнику (до речі, із посиланням на опис цибулі) – *more pungent in smell and flavor than an onion* [NW, с. 392] «із більш різким запахом та смаком, ніж цибуля».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз словникових дефініцій об'єктів лексичної групи «овочі» показав, що у переважній більшості лексикографічних статей укладачі словників наголошують саме на тих ознаках, що є найбільш релевантними для культурної практики (передусім на візуальних ознаках плоду як їстівної частини рослини). Проте, набір семантичних ознак, який обирається для опису семантики слів цієї групи, не можна вважати достатнім для повної ідентифікації значення певної лексеми. У дефініціях спостерігається непослідовність при виборі наведених ознак, відсутня уніфікованість опису лексичного значення.

Важливою складовою словникового тлумачення виступає його емпіричний компонент, що пояснюється як пізнавальною функцією тлумачення, так і наявністю двостороннього зв'язку між словом та предметом. Опис емпіричного компоненту значення слова є обов'язковим у дефініціях об'єктів розглянутої тематичної групи саме через надання можливості швидшої та легшої диференціації денотатів із вагомим чуттєво-наочним компонентом значення.

Однак в дефініціях розглянутих лексем подекуди міститься недостатньо інформації для того, аби без належних фонових знань правильно ідентифікувати описаний об'єкт. Це наводить на думку, що укладачам словників видається природним те, що користувач вже володіє достатнім досвідом і знання реалії певною мірою може компенсувати неповноту дефініцій.

Подальші дослідження у цьому напрямі виглядають перспективними з урахуванням постійного зростання попиту на словникову продукцію, з одного боку, та існуванням проблеми тлумачення натуроб'єктів у словниках, – з іншого. Докладного аналізу та розробки принципів добору індивідуальних семантичних компонентів тлумачення потребує лексика з емпіричним компонентом, що наразі є важливою лексикографічною проблемою, яка чекає подальшого дослідження.

Література

1. Арбатский Д. И. Толкование значений слов. Семантические определения / Д. И. Арбатский. – Ижевск : Удмуртия, 1977. – 100 с.
2. Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография : [учеб. пособие] / В. В. Дубичинский. – Вена ; Харьков : [б. и.], 1998. – 160 с.
3. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика : монография / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ ; Восток – Запад, 2007. – 314 с.
4. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : [б. и.], 1979. – 156 с.
5. Bartmiński J. O profilowaniu i profilach raz jeszcze // O Definicjach i Definiowaniu / J. Bartmiński, R. Tokarski (red.). – Lublin : Wydawnictwo UMCS. 1993. – S. 269–275.

Лексикографічні джерела

LD – Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson Education Limited, 2003.

NW – New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury, CT : Lexicon publication, Inc., 1993. – 1248 P.

OD (1, 2) – Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English by A. S. Hornby. – V1, V2. – Oxford University Press. – Oxford, 1982.

Новак Виктория. Структура дефиниций названий овощей в толковых словарях английского языка. В статье рассматривается структура дефиниций лексем, принадлежащих к тематической группе «овощи», в толковых словарях современного английского языка. Анализируются особенности лексикографического описания данных лексем в словарных статьях, содержащих только вербальное описание, и в статьях, дополняющих вербальное описание невербальным материалом в виде изображения. Показано, что лексемы тематической группы «овощи» имеют ярко выраженный эмпирический компонент значения, который включает наиболее характерные особенности предмета, воспринимаемые органами чувств и сложно поддающиеся вербализации. Наличие эмпирического компонента прослеживается в первую очередь в дефинициях слов с семантикой цвета, формы и размера. Анализ структуры дефиниций отобранных объектов показал, что лексикографы используют разнообразные способы фиксации эмпирического компонента значения слов: вербальные определения, ссылки на впечатления от других референтов, а также сопровождают описание иллюстрациями. Именно комбинация вербального и невербального (визуального) компонентов формирует конкретное представление об объекте и раскрывает точную смысловую структуру слова, его семантические признаки и семантические оттенки.

Ключевые слова: толковый словарь, дефиниция, лексическое значение, эмпирический компонент, невербальный компонент.

Novak Victoria. The Structure of the Definitions of Vegetable Nominations in the Explanatory Dictionaries of the English Language. This article goes into the structure of lexeme definitions referring to the thematic group «vegetables», that appear in the explanatory dictionaries of the modern English language. The peculiarities of the lexicographic description of these lexemes in the dictionary entries that contain only verbal description and those that additionally include non-verbal material, such as illustrations, are analyzed. It is demonstrated, that the lexemes in the thematic group «vegetables» contain a strong empirical lexical component, which includes the most distinctive features of the object that are perceived by the sense perception organs and are difficult to verbalize. The empirical component is predominantly explicit in the definitions of words with the color, form, and size semantics. The definition analysis of the selected objects shows that lexicographers use various methods of fixing the empiric component of the word meaning, such as: verbal definitions, references to the previously acquired experience from other objects, and adding illustrative material to the dictionary entry. This combination of the verbal and nonverbal (visual) components creates specific ideas about the object described and reveals the precise semantic structure of the word, its semantic characteristics and connotations.

Key words: explanatory dictionary, definition, lexical meaning, empirical component, nonverbal component.